DOINA GRECU

PROBLEME COMUNE ÎN CHESTIONARELE ALR I ȘI ALR II

Editarea chestionarelor ALR II (1988) și ALR I (1989) însoțite, fiecare, de câte un indice al problemelor anchetate, oferă, dincolo de facilitățile legate de consultarea materialului atlasului, posibilitatea unei cunoașteri corecte și exacte a inventarului „întrebărilor", a unei evaluări din diverse puncte de vedere a bogăției datelor (programate și neprogramate) din cele două chestionare și favorizează studierea raporturilor dintre ele. Acest ultim aspect merită încă să fie urmărit, cu atât mai mult cu cât istoricul alcătuirii celor două chestionare, atât cât ne este el cunoscut, evidențiază un drum deloc lipsit de sinuozități.

În prefața la ALR I/I Sextil Pușcariu, lingvistul care a inițiat și a condus lucrările atlasului, relatează că la început i s-a încredințat lui Sever Pop alcătuirea unui chestionar care „a fost discutat cu de-amănuntul de membrii Muzeului[Limbii Române] în 11 ședințe și completat mai ales cu chestiuni care aveau să scoată în evidență specificul românesc. În urma acestor adause, chestionarul a ieșit atât de bogat, încât unui singur anchetator i-ar fi trebuit prea mult timp ca să-l termine într-un număr destul de mare de puncte. De aceea am conceput planul *să facem simultan două anchete, cu doi anchetatori și cu două chestionare diferite, în puncte diferite.*

Din redacția primă a chestionarului au fost scoase deci chestiunile prea speciale și au fost păstrate mai ales cele ce se raportau la noțiuni cunoscute de oricine [...].

Restul chestiunilor a format baza celui de-al doilea chestionar, «dezvoltat», pe care l-a completat D-l Emil Petrovici cu întrebări referitoare la terminologia specială a celor mai diferite aspecte ale vieții de la țară și a realităților românești" (p. 8).

Și tot Sextil Pușcariu precizează, de data aceasta în prefața la ALR II/I, că „uneori au fost trecute intenționat câteva chestiuni din ALR I și în ALR II" (p. III) și-și ilustrează afirmația prin trei exemple pe care Ion Mării, într-un articol apărut în 1989[1], le comentează, arătând că două dintre ele „nu sunt bine alese", nereprezentând „o identitate problematică" (p. 142). Ocupându-se, în prima

[1] *ALR - Din însemnările unui redactor (VI): probleme (= întrebări) lexicale suplimentate în ancheta ALR II,* în CL, XXXIV, 1989, nr. 2, p. 141-146.

parte a acestui articol, și de existența unor probleme comune în cele două chestionare, apărute ca urmare a faptului că pe parcursul anchetei pentru ALR II Emil Petrovici, determinat de specificul chestionarului său, a introdus suplimentar numeroase noi probleme, menite să-i faciliteze desfășurarea anchetei, Ion Mării subliniază importanța unei studieri amănunțite a lor: „Prezența în număr atât de mare a unor probleme documentate în ambele anchete permite, desigur, realizarea și a unor hărți (sau MN-uri) lexicale onomasiologice (neinterpretative și/sau interpretative) cu o rețea de puncte mult mai deasă, hărți (sau MN-uri) care, prin compararea (pe care, până în prezent, nimeni nu a realizat-o) răspunsurilor înregistrate, pentru aceeași problemă, de către doi anchetatori din localități diferite, dobândesc o semnificație deosebită din punct de vedere metodologic, constituind, într-un fel, și un extraordinar examen practic al anchetei cu chestionar, al documentării aceleiași probleme lexicale de către doi anchetatori, în localități învecinate, al notației fonetice impresioniste etc." (p. 144).

Lectura paralelă a *Indicilor* permite un inventar al problemelor comune celor două chestionare; chiar și fără o statistică riguroasă, este limpede că ele nu sunt doar „câteva". Existența lor are, credem, motivații variate.

Astfel, se evidențiază faptul că și în *Chestionarul ALR I* există un număr, e drept, relativ mic, de probleme suplimentate, dintre care unele au fost programate spre documentare și în *Chestionarul ALR II.*

Iată câteva exemple: chestiunea [149] „bătătură la degete" a fost suplimentată, din a 27-a localitate anchetată, cu „bătătură în talpă", identică cu problema [2253] din ALR II (= „bătătură în talpă"); din a 70-a localitate anchetată, chestiunii [187] „seară" i s-a adăugat și o întrebare pentru „noapte", problemă urmărită în ALR II sub nr. [2374]; sub numărul [1258], chestionarul ALR I, în afară de „eu tremur de frig", înregistrează, din a 72-a localitate anchetată, și „clănțănesc dinții din gură", problemă similară cu chestiunea [2119] din ALR II („îmi clănțănesc dinții de frig"); începând cu a 80-a localitate anchetată, sub chestiunea [1300] „traistă", s-a introdus și „vătale", care figurează și în ALR II, sub numărul [5915] „vatale, brâgle"; chestiunea [5693] „hoare (paseri de curte)" din ALR II a fost dublată prin introducerea în chestionarul ALR I [993], pe lângă întrebarea pentru „găină, pl.", și a problemei „hoară (colectiv)", și anume din a 46-a localitate anchetată.

Asemenea situații trebuie analizate atent; nu pot fi considerate ca fiind pe același plan probleme ca „mă doare la inimă" (suplimentată la chestiunea [122] „inimă" din ALR I) și „mă doare la inimă (să arate unde)" de sub nr. [2204] din *Chestionarul ALR II.*

Dacă ar fi să se caute o motivare și pentru suplimentările introduse de Sever Pop, atunci, în mod evident, ea nu poate fi aceeași pentru ambii anchetatori ai ALR. Chestionarul ALR I cuprinde spre documentare onomasiologică mai ales

noţiuni generale, pentru care interogarea era mai simplu de realizat. Aici nu mai poate fi vorba de stringenţele impuse lui Emil Petrovici de metodologia anchetării, determinate de specificul chestionarului (neputându-se formula o întrebare pentru s p e c i e / p a r t e fără a se face apel la g e n / î n t r e g ; vezi Ion Mării, *art. cit.*, p. 143). Chiar şi din exemplele date mai sus se observă că relaţia dintre chestiunea programată iniţial şi cea introdusă suplimentar nu mai este totdeauna atât de direct motivată ca în cazul ALR II, explicaţiile care s-ar putea da părând a fi diferite de la un caz la altul. Uneori, chiar felul în care a putut fi formulată întrebarea pare să fi dus la răspunsuri care să genereze interesul pentru problema suplimentată, ca în cazul chestiunii [1258]; alteori, e posibil ca informatorii să fi oferit date suplimentare care să fi stârnit curiozitatea anchetatorului pentru problema înrudită semantic (vezi chestiunea [149]) sau ca modul în care a fost pusă întrebarea să fi dus la o repetată decodificare neaşteptată, care să fi atras atenţia şi să fi determinat suplimentarea (vezi chestiunea [187]).

Dacă pentru asemenea situaţii putem face doar supoziţii, ştim cu siguranţă, cel puţin dintr-un exemplu, cum s-a luat hotărârea introducerii în *Chestionarul ALR I*, pe parcursul anchetei, a unor probleme noi, sub poziţii distincte.

În articolul *L'Atlas linguistique de la Roumanie* S. Pop arată: „On a pensé qu'il n'était pas nécessaire de mettre dans le questionnaire le mot *nas* «nez», parce que, selon toute vraisemblance, il est employé et prononcé de la même manière dans toutes les régions roumaines. Mais, dans les enquêtes que j'ai fait, j'ai pu observer qu'il y a une région étendue dans la partie occidentale de la Transylvanie où l'on emploie, à la place du mot *nas* «nez» le mot *nari* (pluriel du *nară* «narine»). Cette région pourrait être délimitée par une ligne allant de Satu Mare vers Baia Mare–Cluj–Beiuş–Arad. Aussi cette question, et d'autre encore, ont-elles été introduites plus tard dans le questionnaire”[2].

Această problemă, care apare în *Chestionarul ALR I* sub poziţia [1961], este urmărită şi în ALR II, unde figurează în chestionar sub nr. [2035]. Nu ştim câte din chestiunile comune cu ALR II au fost introduse în *Chestionarul ALR I* ulterior, dar atrage atenţia faptul că există cinci poziţii, şi anume [1956] „cu ce te ştergi pe faţă?”, [1957] „măduvă”, [1958] „brăcinar de aţă la izmene”, [1959] „toate hainele de pe om cu o vorbă” şi [1960] „leagăn (cum este?)” în dreptul cărora se precizează că au fost introduse începând cu a 6-a (doar chestiunea [1958] cu a 5-a) localitate anchetată. Noţiunile de sub trei dintre ele, şi anume [1956], [1958] şi [1960] sunt urmărite şi în *Chestionarul ALR II:* [5952] „prosop, şervet”, [3313] „aţa cu care îşi leagă izmenele” şi [2657] „leagăn” (fără a se cere însă şi descrierea obiectului). De remarcat că celor cinci chestiuni de mai sus le urmează, ca poziţie, dar fără nici o menţiune, tocmai „nas”, despre care am aflat cu certitudine că s-a introdus ulterior. Problemele care sunt grupate

---

[2] RLR, IX, 1933, p. 89-90.

sub întrebările următoare, între [1962] şi [2002], sunt din sfere semantice foarte diferite. Ceea ce atrage atenţia este faptul că, aproape fără excepţie, ele îşi găsesc corespondent în *Chestionarul ALR II,* chiar dacă într-o formulare relativ identică (de fapt, noi nu ştim exact *cum* s-a întrebat): [1962] „eu strănut" - [2050] „omul strănută"; [1965] „eu vărs, vomez" - [2107] „vărs (borăsc, vom)"; [1966] „dulce" - [2110] „dulce"; [1967] „dinţii strepezesc" - [2120] „dinţii, când mănânci mult acru, se... strepezesc"; [1968] „omuşor" - [2129] „omuşor"; [1969] „eu azvârlu" - [2226] „azvârlu"; [1971] „eu fug (cur, alerg)" - [2236] „cu picioarele alerg"; [1972] „sar" - [2237] „cu picioarele sar"; [1974] „slab, fără putere" - [2272] „slab = fără putere"; [1985] „haine noi" - [4405] „haine noi"; [1990] „strâmt" - [3478] „strâmt"; [1994] „s-a spart paharul" - [4403]"(blidul, paharul) se sparge"; [1995] „eu ucid (sensul)" - [3596] „*ucide* şi ce înseamnă"; [1997] „eu fac focul dimineaţa" - [3856] „fac focul"; [1998] „zale la lanţ" - [3948] „za (la lanţ), pl."; [1999] „furculiţă" - [3948] „furculiţă, pl."; [2000] „lături (hâlbe la porci)" - [4121] „lături".

Factura diversă a problemelor dintre poziţiile [1962]şi [2002], plasarea lor după chestiuni despre care ştim sigur că au fost introduse pe parcursul anchetei şi gruparea lor înainte de capitolul „verb" par motive suficiente pentru a crede că şi ele au fost adăugate ulterior. De ce tocmai acestea îşi găsesc corespondent, în marea lor majoritate, în *Chestionarul ALR II,* nu ştim; e greu însă de presupus că în situaţia în care, aşa cum preciza Sever Pop, aproape parafrazându-l pe Sextil Puşcariu, „Le questionnaire a été discuté chapitre par chapitre dans plusieurs séances du Musée de la langue roumaine et en même temps a été complété par des termes importants en usage dans les diverses régions" (*art. cit.,* p. 90), ar fi putut trece neobservată o dublare atât de frecventă a unor probleme grupate, deci uşor de controlat. Să mai ţinem seamă şi de faptul că Sextil Puşcariu, într-una din cunoscutele-i rubrici *Pe marginea cărţilor*[3], menţionează că anchetatorii ALR îşi programau munca de teren în aşa fel, încât să poată participa la şedinţele de comunicări de marţea ale Muzeului Limbii Române, şedinţe în care îşi expuneau toate problemele ivite în cursul anchetelor.

Mai există, cum a precizat Sextil Puşcariu în prefaţa deja citată a ALRII/I, şi un set de probleme programate de la început pentru a fi comune celor două chestionare. La ele se referă şi Sever Pop, dar fără a preciza vreuna: „Les enquêteurs ont laissé subsister à dessein quelques questions identiques pour connaître certains termes sur un réseau plus étendu" (*art. cit.,* p. 91).

O deducere a acestui gen de probleme comune pe baza unor argumente cum ar fi poziţia în chestionare şi încadrarea în capitolele corespunzătoare este departe de a oferi certitudini. Cu rezervele pe care le impune o astfel de operaţie, remarcăm că problemele comune pasibile de a se încadra într-o asemenea

[3] DR, VI, 1931, p. 506.

categorie nu sunt doar „câteva". Ele sunt, de obicei, onomasiologice, dar nu lipsesc nici întrebările terminologice (şi semasiologice) sau morfologice. Cu titlu de exemplu, menţionăm: „copilul care suge (sugaci)" ALR I [83] - „copil de faşă = cocuţă" ALR II [2654]; „eu scrâşnesc din dinţi (când mi-e ciudă rău pe cineva)" ALR I [91] - „scrâşnesc din dinţi" ALR II [2118]; „*zdăriu* de iese sânge" ALR I [136b] - „cu unghiile *zgârii*" ALR II [2189]; „porumb (cucuruz), pl." ALR I [900] - „porumb" ALR II [5122]; „ştiulete" ALR I [903] - „drugă, ştiulete, porumb (păpuşă dezvoltată)" ALR II [5144]; „pănuşi" ALR I [904] - „frunze, pene" ALR II [5145]; „eu mănânc, mănânci, mănâncă, mâncăm, mâncaţi, mănâncă" ALR I [78] - „mănânc, mânc (1-6)" ALR II [4542]; „el a început să mănânce" ALR I [79] - „să mănânce" ALR II [4543]; „zară (la ce se zice?)" ALR I [1820] - „zară (sens)" ALR II [5430].

Fără îndoială, multe probleme onomasiologice pot fi de asemenea exploatate ca fiind comune celor două chestionare, ca urmare a formulării în ALR II a „întrebării" pentru noţiunile de detaliu prin sintagme în care figurează şi termenul care exprimă noţiunea generală, ca de exemplu „deget" ALR I [131] - „degetul mare" ALR II [2184], „degetul arătător" ALR II [2185], „degetul mijlociu" ALR II [2186], „degetul inelar" ALR II [2187], „degetul mic" ALR II [2188] [4].

Mai există şi categoria problemelor urmărite în contexte mai largi, din care fiecare termen, în măsura în care este înregistrat, poate fi exploatat implicit comparativ cu material din celălalt atlas, ca de exemplu „subsuoară, pl." ALR I [106] - „subsuori *mă gâdil*" ALR II [2193]. Dar şi aici, între ceea ce s-a programat şi ceea ce s-a realizat efectiv, prin anchetă, pot exista diferenţe adesea marcante, asupra cărora S. Pop a atras atenţia specificând că, alături de exemple facile ca „Ion e *foarte* deştept" (= chestiunea [247] din ALR I), se înregistrează şi propoziţii care „sous la forme où elles sont rédigées, ne sont pas adaptées au patois du village [...]. L'enquêteur enregistre souvent une phrase qui n'a pas de rapport avec celle du questionnaire, preuve évidente que la phrase de la langue littéraire n'a pas, dans le patois, de correspondant exact"[5]. Acesta este un avertisment pentru cei care, utilizând materialul ALR, pun fără discernământ semnul egalităţii între problema formulată în chestionar şi un răspuns notat pe fişă, aspect asupra căruia Ion Mării, cel mai bun cunoscător al materialului ALR, a atras atenţia de multe ori.

Tocmai datorită acestor deosebiri, menţionăm că semnalările făcute aici se bazează pe ceea ce s-a formulat în chestionar şi nu pe ceea ce s-a realizat în anchetă ori s-a exploatat, selectiv, pentru publicare. Interesul s-a concentrat în

[4] Vezi exemple la I. Mării, *art. cit.*, p. 143-144.

[5] *Art. cit.*, p. 97. Ideea anchetării în context este reluată de S. Pop şi ilustrată cu exemple şi în articolul *Cu prilejul „Buletinului Atlasului Lingvistic Italian"*, în DR, VIII, 1936, p. 168, nota 2.

principal asupra alcătuirii chestionarelor şi a evaluării (cantitative) a problemelor lor comune. Insistenţa cu care S. Puşcariu şi S. Pop au revenit asupra alcătuirii chestionarelor, a discutării lor (ca şi a problemelor ivite în cursul anchetelor) în şedinţele Muzeului, în permanentele contacte dintre conducătorul lucrării şi cei doi anchetatori, arată importanţa care s-a acordat acestei operaţii şi vine în sprijinul părerii că problemele comune celor două chestionare nu sunt, cel puţin în marea lor majoritate, întâmplătoare. Fără îndoială că şi frecventele drumuri comune şi întâlniri pe teren ale celor doi anchetatori, aşa cum rezultă ele din *Jurnalul* lui S. Pop, au fost prilej pentru discutarea unor asemenea preocupări.

Faptul că dorinţa de a se obţine un material cât mai bogat a fost permanent dublată de sentimentul necesităţii unui control răzbate şi din ideea reluării unor probleme chiar în interiorul aceluiaşi chestionar: „Le questionnaire de l'ALR présente aussi quelques questions répetées deux fois, qu'on a maintenues avec intention, mais à une grande distance l'une de l'autre. Elles permettront au linguiste de constater si le sujet a donné plus tard le même mot et l'a prononcé de la même façon. Telles sont les questions: *soage* «malaxer, faire de la pâte» (1669 et 1847), *albină* „abeille" (1699 et 1886) etc."[6].

Şi în existenţa unui număr mare de probleme comune celor două chestionare trebuie văzută urmărirea unui control, dar şi a realizării, sub unul dintre aspecte - acela al numărului de puncte anchetate - a principiului complementarităţii celor două atlase „care se întregesc unul pe altul" şi „formează împreună Atlasul lingvistic român", operă care „datoreşte tot atât de mult unuia cât şi celuilalt dintre cei doi colaboratori" (S. Puşcariu, *[Prefaţa]* la ALR II/I, p. III).

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu"
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviţă, 21

[6] S. Pop, *art. cit.*, p. 98. În realitate, în *Chestionarul ALR I* problemele sunt formulate: „Eu sog pâinea (sensul)" sub chestiunea [775] şi „Eu sog pâinea (a-i da o formă)" sub [1847], (numai pentru „albină" problema fiind identică sub ambele chestiuni). Pentru nonidentitatea celor două „întrebări", vezi I. Mării, *art. cit.*, p. 142.

De remarcat că atât „a soage" cât şi „albină" sunt urmărite şi cu *Chestionarul ALR II* (poziţiile [3996], respectiv [5458]).

Interesant este faptul că în exemplele date pentru a ilustra problemele comune celor două anchete nici S. Puşcariu, nici S. Pop n-au ţinut seamă de diferenţa dintre tipul de întrebări terminologice şi cele onomasiologice, deşi în alcătuirea chestionarelor se constată o practică frecventă de urmărire a unui raport între cele două tipuri. Numai aşa se poate explica că ALR I [1772] programează „*cârlan* şi ce înseamnă", iar ALR II [5332] „cârlană"; ALR I [411] „*livadă* şi ce înseamnă" - ALR II [6061] „livadă"; ALR I [1776] „*mioară* şi ce înseamnă" - ALR II [5333] „mioară"; ALR I [938] „*nutreţ* şi ce înseamnă" - ALR II [5245] „nutreţ"; ALR I [776] „*plăcintă* şi ce înseamnă" - ALR II [3031] „plăcintă". Şi numărul exemplelor poate fi sporit.